Det är riktigt att bindestrecket betecknar en orddel som är gemensam för de samordnade orden. Å andra sidan är det kanske ett för starkt krav att den utskrivna orddelen alltid skall ha den numerusform som den skulle ha om den skrevs ut vid varje ord för sig. Det kan vara praktiskt att kunna skilja mellan å ena sidan *Jordbruks- och Fiskedepartementet* om ett departement som sköter såväl jordbruksfrågor som fiskefrågor och å andra sidan *Jordbruks- och Fiskedepartementen* om två skilda departement som sköter var sitt område. (Naturligtvis kan det sista också betyda flera departement som vart och ett sköter såväl jordbruksfrågor som fiskefrågor.) Som synes går denna betydelseuppdelning stick i stäv med den som Wellander för fram när det gäller årtal. Eftersom bruket vacklar i den här frågan och råden i gängse handböcker inte är alldeles entydiga, måste man konstatera att valet är tämligen fritt. Vid minsta risk för missförstånd – är det tal om ett eller flera departement? – bör man förstås välja en omskrivning.

Birgitta Lindgren

Fel i Språkvård?

Fråga:
I nummer 1/1993 hittar jag följande:

På sidan 3: ”Det är det mest omfattande pedagogiska undersökning som någonsin genomförts.”

Varför *det* och inte *den*?

Gérard Taillefer
Solna

Och apropå samma sak:

Huga, huga Språkvård! Hur kommer sig sådant? Är det de så ofelbara datorerna?

H-E Nygren
Norrtälje

Svar:
Det är ett vanligt tryckfel som vi missat trots vår argusögda korrekturläsning.

Margareta Westman

De jag lyssnade på var…

Fråga:
Gérard Taillefers brev fortsätter:

På sidan 25: ”Då arbetade jag som bibliotekarie vid högskolan i Växjö och de jag lyssnade på var gymnasister… Studenter… och mina kollegor…”

Varför *de* (jag lyssnade på) och inte *dem*? Jag kan acceptera att *de* är subjekt till *var* men i så fall, var har vi direktobjektet till *lyssnade på*?

Svar:
Frågan är intressant, eftersom formuleringen i artikeln är grammatikaliskt oklanderlig. Ordet *de* är subjekt till verbet *var*, medan bestämningen till *lyssnade på* är ett utelämnat *som*. Vi kan ju slopa relativpronomen som objekt eller adverbial i nödvändig relativsats, t.ex. *flickan /som/ du dansade med är min syster*.

Nu kan man fråga sig om dragningen från verbet i bisatsen är så stark att det för många känns riktigare med ett *dem* än ett *de* i *de jag lyssnade på var…*

Margareta Westman

Språkvård

Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden

3-1993

Innehåll

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Ulf Teleman och sekreterare docent Margareta Westman, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av nio personer, varav sex språkvårdare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften Språkvård.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 77 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn och en norsk-svensk ordbok.

SPRÅKVÅRD 29:e årgången ISSN 0038-8440

REDAKTÖR OCH ANSV. UTG.: Margareta Westman

REDAKTION OCH EXPEDITION: Svenska språknämnden.
Lundagatan 42, uppg. 5, 117 27 Stockholm, telefon 08-668 01 53
Nämndens telefonrådgivning (vard. 09.00–12.00) 668 01 50

POSTGIRO: 197475-7 (Svenska språknämnden, 117 27 Stockholm)

BANKGIRO: 376-7258

PRENUMERATION: 85 kr för helår (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden.

Berlings, Arlöv 1993

Språkets krafter

Det är på många plan som språkets inneboende krafter verkar, dvs. det känns ibland som om det vore språket självt som tar sig friheter eller vägrar finna sig. Så är det naturligtvis inte. Utan det är väl snarare så att mycket, kanske det mesta av det som reglerar språket tillhör vårt kollektiva undermedvetna, och i det ingår bland annat en kreativ språkkänsla.

I det här numret berättar Bengt Sigurd om hur man gör nya varunamn med hjälp av datorer. Inte minst intressant är hans resonemang om vilka stavelser eller ljudföljder som är möjliga och vilka som är omöjliga i svenskan för att bilda nya ord.

Många skolbarn – och inte bara de – skriver isär sammansatta ord på ett sätt som kan störa läsningen. I en artikel redogör Dag Fransson för en undersökning av vad det kan vara för faktorer som bäddar för den här ovanan. Han har också frågat lärare vad de anser om orsakerna.

Kerstin Norén har undersökt i vad mån lexikaliska rekommendationer som framförts i Språkvård har blivit hörsammade i språkbruket. Hon urskiljer olika typfall där rekommendationer har olika utsikt att lyckas. Att säkert klargöra förhållandet mellan enskilda rekommendationer och allmänt språkbruk är naturligtvis mycket vanskligt – det är så mycket som kan spela in. Men det är värdefullt att detta problem börjar diskuteras.

Lena Moberg tar upp namnet *Språk- och folkminnesinstitutet* till granskning.

I år har Nordiska språksekretariatet givit ut en rad rapporter förutom årsskriften *Språk i Norden*. Allt detta anmäls av Birgitta Lindgren.

En ny användning av verbet *få* och en rad nyskapade ord på *-bo* diskuteras av Margareta Westman.

Härutöver innehåller numret ett antal insändare – frågan om ett sampronomen för *han* och *hon* tilldrar sig stort intresse. Som vanligt finns här också Frågor och svar.

Insändare

Under denna rubrik publiceras kortare brev från läsekretsen. Det gäller brev som tar upp ämnen som bedöms vara av allmänt intresse.

Frågan om ett könsneutralt personligt pronomen diskuteras här vidare i flera nya insändare. I ett par diskuteras förhållandena på tyskspråkiga områden. Problemet rör sannerligen inte enbart svenska språket. Ty ett problem är det, även om inte riktigt alla debattörer vill gå med på det.

Ett könsneutralt pronomen för skriftspråksbruk

Som Rune Fröroth erinrade om i sitt tidigare inlägg i Språkvård behöver vi faktiskt ett könsneutralt singulart 3 pers. pron. om person i allmänhet.

Det är ovedersägligt att dagens svenska grammatik (=språkkänsla) föreskriver bruk av *han* som könsneutralt pronomen. En mening som *Om någon vill röka får han göra det på balkongen* avser person oavsett kön. Det är inte svårt att förklara varför vår språkhistoria har motat in oss i detta hörn, men det är också lätt att inse att detta språkbruk inte är idealiskt i dagens samhälle.

Vi vet från språkpsykologiska undersökningar och kanske av egen erfarenhet att man lätt föreställer sig en man när man läser meningar som den just citerade. Och nog vore det skönt om inte språkets regler cementerade idén om det ena könet som prototypen för människa. Som skribent blir man ibland medveten om problemet när man behöver åsyfta en godtycklig medlem i en könsmässigt blandad grupp där kvinnorna är i klar majoritet. Var ska procentgränsen sättas? Ska det heta *han* eller *hon* i platsannonser för läkare, tandhygienister, lärare i språk? Det är opraktiskt att ha ett språk där man måste ha tillgång till yrkesstatistik för att kunna prata om en representant vilken som helst för låt oss säga juristkåren.

Visst finns det omskrivningar och andra knep som tillåter den förtänksamme skribenten att undvika sexistiska grodor. Jag ska inte gå in på dem här. Många av dem är rätt klumpiga. Men framför allt är hela omskrivningsidén orealistisk, eftersom den förutsätter en opraktiskt hög grad av språkmedvetenhet hos den skrivande: kunskap om möjliga alternativ och förmåga att vrida på texten så att något av dem passar.

Man har också föreslagit utbyte av det könsneutrala *han* mot ett specialiserat könsneutralt pronomen, så att ett gammalt omfunktioneras eller ett nytt uppfinnes. Det mest realistiska förslaget hittills är kanske *den* som dock annars mest används om icke-person och som därför lätt får nedsättande betydelse när det används om vuxna människor. Att skapa ett helt nytt pronomen tror jag inte på för talspråkets vidkommande. Vårt tal är svårt att styra. Här rör det sig dessutom om ett av de mest basala inslagen i språket, systemet av högfrekventa pronomen. Språkvårdare kan ha tur med betydelseord som *plast* och *20-hundratalet* men att införa nya formord är mycket vanskligare.

Som jag ser det är behovet störst inom det noggranna skriftspråket. I den riksdagsmotion som nyligen åter aktualiserade frågan om ett könsneutralt pronomen tänkte man just på skriftspråk: lagar och officiella texter. Mitt förslag är därför en introduktion av ett skriftspråkligt ord: *hn*. Detta nya ord är som man kan se en skriftspråksvokabel i stil med våra vanliga förkortningar: *dvs., m.fl.* etc. En övergång till *hn* i skrift vore lätt att göra – och den skulle spara oss mycket bekymmer.

Hur gör vi med kasusformerna? I genitiv sätter vi till *-s* som vanligt: *hns*. Skillnaden mellan subjekts- och objektsform markerar vi inte, lika lite som vi brukar göra detta med pronomen som *den, det, dom*.

Någon invänder kanske att problemet återkommer när den skrivna texten skall läsas upp. Här vill jag vara lite provocerande och helt enkelt hänvisa till den talspråkiga marknaden, den vädjobana där språkhistorien normalt brukar avgöras. Vad händer? Jo, en del fortsätter att säga (utläsa) *han,* andra läser kanske *hon eller han, han eller hon* och en del säger *hon* (av könspolitiska skäl eller när de flesta avsedda personerna i sammanhanget är kvinnor). Men dessutom tror jag att en del på skämt eller med allvar kommer att börja läsa *hen* (rimmande på *den*). Detta är nog inte så konstigt som det i förstone verkar. Jag har hört *devs* och *mefl* och annat jämförbart som utläsningar av andra liknande skriftspråksord.

Alltså: Låt oss lämna talarna och pratarna i fred och koncentrera oss på skriften. Där passar det könsneutrala *hn* utmärkt. Sätt i gång och skriv så. Var med om att göra språkhistoria.

Ulf Teleman
Professor, Lund

Om feministiska tendenser i dagens tyska

I sitt inlägg om behovet av "ett könslöst lagspråk" i Språkvård 2/1993 skriver Birger Larsson att "åtskilliga språk löser problemet på samma sätt som vi" och åberopar därvid bl.a. en passus i Förbundsrepubliken Tysklands grundlag.

Dock kan man nog räkna med att en del formuleringar där kommer att revideras, så som redan skett med ett stort antal andra lagar och förordningar. Det finns nämligen inget område där tyskt språkbruk under senare år har ändrats så markant – och feministiska lingvister haft sådan framgång – som när det gäller att avskaffa verkligt eller förment "sexistiskt" ordval. (En översikt över utvecklingen ger Dietrich Homberger i en artikel om "Männersprache – Frauensprache" i senaste numret av den förträffliga tidskriften Muttersprache, utg. av Gesellschaft für deutsche Sprache i Wiesbaden, 2/1993.)

Ännu för 10–15 år sedan tog ett kvinnligt statsråd inte anstöt av att kallas för *Minister* och pluraler som *Sprachwissenschaftler, Fremdsprachenlehrer* eller *Professoren* kunde obehindrat uppfattas som könsneutrala. Numera heter det i regel *Ministerin,* och använt om båda könen ses allt oftare *Sprachwissenschaftler und Sprachwissenschaftlerinnen, Fremdsprachenlehrer und Fremdsprachenlehrerinnen, Professoren und Professorinnen* osv.

Detta konsekventa genomförande av vad som i tysk språkvetenskap benämns "Geschlechtersplitting" (i motsats till tendensen i svenska) underlättas av att tyskans ordbildningssystem erbjuder helt andra möjligheter än det svenska att markera kvinnligt kön (jämför t.ex. ty.

Mitbürgerin, sv. medborgare, ty. *Assistentin,* sv. assistent, ty. *Journalistin,* sv. journalist, ty. *Vertreterin,* sv. representant, osv.). Dock kan man ju tycka att denna språkliga "jämställdhetsreform" skett till priset av att det tyska språket blivit mera tungrott.

Det var förmodligen i insikt härom som man för några år sedan på sina håll började skriva t.ex. *StudentInnen, DoktorandInnen, TeilnehmerInnen,* vilket skall uttalas med tonvikt på stort I och tolkas som *Studenten und Studentinnen,* osv. Detta skrivsätt har anammats av en del tidningar och tidskrifter och tillämpas i åtskilliga kommunala organ, ofta inspirerat av olika vänstergrupperingar. Det återstår att se om denna bisarra ortografi blir något mer än en övergående modenyck.

En del feministiska lingvister har gått så långt att de utmanat löjet. I Schillers ode "An die Freude" föreslås sålunda raden *Alle Menschen werden Brüder* ersättas med *Alle Menschen werden Schwestern.* Till det neutrala substantivet *Mitglied* med pluralen *Mitglieder* bildar man den hybrida femininformen *Mitgliederinnen.*

På fullt allvar har några av de mest radikala, för att inte säga rabiata, hävdat att de indefinita pronomina *man, jemand* och *niemand* samt *jederman* bör ersättas av *frau, jefraud, niefraud* och *jedefrau,* eller att i varje fall *jemand* och *niemand* bör följas av relativt pronomen i femininum, alltså t.ex. *niemand, die anwesend war...* Men: *wie jedefrau weiss, kan frau so nicht schreiben.*

Detta semantiska ofog vittnar alltså – bl.a. – om bristande insikter i tysk språkhistoria och grammatik.

Gustav Korlén, professor em. Stockholm

Könlöst lagspråk

I Schweiz har problemet med manliga och kvinnliga former i språket fått mycket stor uppmärksamhet. En kommission lär arbeta med att gå igenom alla lagar på federal, kantonal och kommunal nivå för att se till att den kvinnliga formen får samma ställning som den manliga. Birger Larsson frågade i sitt inlägg i Språkvård 2/1993 med rätta: "Är slik möda verkligen lönsam?"

Det började med att kvinnor protesterade mot att det i deras pass stod: *Der Inhaber dieses Passes ist Schweizerbürger* och ville få fram pass där det stod: *Die Inhaberen dieses Passes ist Schweizerbürgerin.*

I Sverige lär vi ha krav på könsneutrala platsannonser. Det vållar dock inga problem att annonsera efter *läkare* eller *lärare* (*lärarinnor* finns ju inte numera). Det tyska språket är väsentligt mer komplicerat på denna punkt, eftersom man praktiskt taget alltid har en manlig och en kvinnlig form i motsvarande fall.

Så står det t.ex. på en flaska med ett innehåll, som man inte bör få i ögonen: Skulle vätskan komma i beröring med ögonen, skölj noga och kontakta omedelbart *Arzt oder Ärztin.* I TV-reklam för läkemedelsliknande produkter rabblas alltid på slutet ramsan: När det gäller biverkningar, *lesen Sie den Beipackzettel oder fragen Sie Ihren Arzt oder Apotheker.* Det är bara en tidsfråga, när man måste börja säga: *fragen Sie Ihren Arzt oder Ärztin oder Apotheker oder Apothekerin.*

Och i en juridisk spalt slutar råden ofta med att man uppmanas söka en advokat: *Lassen Sie sich von einem Anwalt oder einer Anwältin beraten.*

På mig gör denna övertydliga könsneutralitet ett lätt löjligt intryck – men jag är ju man.

Visst säger vi i Sverige ofta *Mina damer och herrar*, men vi säger självklart helt enkelt *kära lyssnare* i radion och *kära tittare* i TV. I Schweiz skulle ingen våga säga något annat än *Liebe Zuhörerinnen und Zuhörer* respektive *Liebe Zuschauerinnen und Zuschauer.* Några andra citat: *Die meisten Benützerinnen und Benützer von Telefonkabinen sind keine Vandalen. Die Verhandlungen zwischen den Gewerkschaften und den Arbeitgeberinnen und Arbeitgebern blieben ergebnislos. Gestern gab es eine Grossdemonstration von Kurdinnen und Kurden.* Ingen tidning eller tidskrift kan i dag kosta på sig att glömma detta något omständliga och tunga iakttagande av könsneutralitet. Man har till och med infört ett "förkortat" skrivsätt, när man vill betona att man avser att vara könsneutral: *MitarbeiterInnen, MitbürgerInnen* osv. men vid högläsning måste givetvis båda orden uttalas.

När det i en svensk skola står *Lärarrum* på en dörr måste det i Schweiz stå *Lehrer- und Lehrerinnenzimmer.* Däremot kan jag inte garantera för sanningshalten i följande berättelse: En kvinna råkade ut för ett olycksfall och måste köras till sjukhus. Den kvinnliga ambulansföraren körde emellertid förbi porten som var märkt *Unfallpatienten,* eftersom hon letade efter en port med beteckningen *Unfallpatientinnen.* Den förolyckade kvinnan kom för sent.

Holger Infeldt
Steinhausen, Schweiz

Han, hon, haon, h eller den

Upprinnelsen till vårt lilla problem tycks vara en folkpartistisk riksdagskvinna, Karin Pilsäter, som har förfasat sig över bruket av *han* som generellt pronomen i lagar och andra offentliga texter. För vissa feminister kan det verka otillbörligt, att *han* i många fall betyder *hon.*

Bruket kan vara både förvillande och otydligt. Ett nytt, heltäckande ord som är både användbart och tydligt skulle därför vara önskvärt. Det är naturligtvis ingen lätt uppgift att skapa ett ord, som motsvarar dessa krav och passar in i språket i övrigt.

Rune Fröroth föreslår *haon.* Ursäkta Rune Fröroth, *haon* är inget bra ord, det är oskönt och saknar spänst. Maj Reinhammar hänvisar till en annons, där det står *den* i stället för *han* eller *hon.* Docenten undrar om det låter bra. Nej, det låter inte bra.

I den tidigare anförda lagtexten är det inte nödvändigt att använda något av orden *han, hon* eller *den.* Utan att förvirring uppstår kan texten ändras enligt följande:

Innehar vid upplösning ... som parternas gemensamma bostad, får den part, som bäst behöver bostaden, övertaga hyres- eller bostadsrätten, om det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

Det går säkert att arbeta om också andra texter, så att tyngande omskrivningar med passiv form försvinner. Kan språket berikas och större tydlighet erhållas är detta bara bra, samtidigt som det kanske kan rädda Karin Pilsäter och hennes medsystrar från att drabbas av hjärnbrand.

Sven-Eric Sundin, Gävle

Internationella landsnamn

För länder utanför en krets i Sveriges omedelbara närhet – i praktiken länder som ej har kuster mot Nord- och Östersjön – redovisas nedan förslag till nationsnamn som innebär en bättre anpassning till dagens internationella språkbruk än de som hitintills varit vedertagna i Sverige. Som jämförelse redovisas av Svenska språknämnden våren 1993 rekommenderade namn. Endast de förslag som avviker från språknämndens rekommendation har medtagits. Avsikten är endast att de föreslagna formerna skall godtagas och jämställas med de hittills vedertagna, dvs. det borde ur svensk synpunkt vara språkligt acceptabelt att enligt fritt val använda de föreslagna internationellt brukade namnen.

De föreslagna namnen har försetts med en kommenterande bokstavskod:
a = av landet i fråga fastställt namn.
b = latinsk eller engelsk form där detta motsvarar internationellt bruk.
ö = översättning av landets officiella namn.

Förslag	**Svenska språknämndens rek.**
Albania b	Albanien
Algeria b	Algeriet
Antigua and Barbuda a	Antigua och Barbuda
Armenia b	Armenien
Australia a	Australien
Belarus a	Vitryssland
Brasil a	Brasilien
Bulgaria a	Bulgarien
Cabo Verde a	Kap Verde
Cameroun a	Kamerun
Canada a	Kanada, Canada
China b	Kina
Comores a	Comorerna
Congo a	Kongo
Cuba a	Kuba, Cuba
Dominicanska republiken ö	Dominikanska republiken
Etiopia b	Etiopien
France a	Frankrike
India a	Indien
Indonesia a	Indonesien
Iraq b	Irak
Italia a	Italien
Jordania b	Jordanien
Kroatia b	Kroatien
Libya b	Libyen
Makedonija a	Makedonien
Mauritania b	Mauretanien
Micronesian Federation a	Mikronesien
Mongolia a	Mongoliet
New Zealand a	Nya Zeeland
Papua New Guinea a	Papua Nya Guinea
Romania a	Rumänien
Ryska Federationen ö	Ryssland
Saint Christopher and Nevis a	Saint Christopher och Nevis
Saint Vincent and the Grenadines a	Saint Vincent och Grenadinerna
Solomon Islands a	Salomonöarna
Samoa i Sisifo a	Västsamoa
São Tomé e Príncipe a	São Tomé och Príncipe
Saudiarabia b	Saudiarabien
Serbia b	Serbien
Slovakia b	Slovakien
Slovenija a	Slovenien
Syria b	Syrien
Thai a	Thailand
Trinidad and Tobago a	Trinidad och Tobago
Tunisia b	Tunisien
Ukrajina a	Ukraina

Förslagen är baserade på uppgifter från ambassader, turistbyråer, frimärken, moderna kartverk och ett antal uppslagsverk avsedda för internationella relationer och kommunikationer.

K. A. Benckert, Stocksund

Bengt Sigurd

Att tillverka varumärken

Om den svåra konsten att hitta på bra namn på företag och varor berättar här professor Bengt Sigurd från Lunds universitet. Artikeln återger ett föredrag som hölls i "Ordbruk" i radions P1 sommaren 1993.

När jag var student fick jag uppleva att mina stillsamma funderingar om bokstavskombinationerna i svenska ord visade sig vara kommersiellt högintressanta. Det som jag var nyfiken på och satt och grubblade över på mitt studentrum var huruvida det finns någon ordning eller något system bakom de konsonantkombinationer som finns i början och slutet av ord. Det finns ju t.ex. ord som *strax, flit, mjuk* och *dvärg* med *str-, fl-, mj-* och *dv-* i början. Däremot finns det inga ord som börjar på *rts-, lm-* eller *dl-* i svenska. Det finns ord som slutar på *-mn* och *-lm* som i *hamn* och *film* men inga som slutar på *-nm* eller *-ml* – man kan möjligen höra barn säga *fiml* i stället för *film*.

Det är lätt att konstatera att man kan ha högst tre konsonanter i början av ord som i *strid, skrot* och *spjut* och många svenskar tycks ha tänkt på att svenskan kan ha många konsonanter i slutet av ord och kommit på orden *västkustsk* och *skälmskt*, men det finns faktiskt ännu längre ord. Ett klassiskt – säkert konstruerat – exempel som man kan finna i Adolf Noreens bok "Vårt Språk" från 1904 är ordet: *Herbstskts*. Professor Noreen ger följande mening för att exemplifiera att ordet verkligen kan användas: *Varför skall ett Noreenskt hembiträdes förkläde vara smutsigare än ett Herbstskts*. (Talet om hembiträden visar att det är ett gammalt exempel.) Ordet *Herbstskts* är faktiskt möjligt i svenskan och man kan förklara varför. Jo, om det finns ett namn som *Herbst* så kan man bilda ett adjektiv av det, nämligen *Herbstsk* precis som man kan bilda *Sigurdsk* till *Sigurd*. Om man har ett adjektiv kan man alltid böja det i neutrum och sätta till *t* och få *Herbstskt* precis som man får *hemskt* av *hemsk*. Har man ett adjektiv i neutrum kan man göra ett substantiv av det och har man ett substantiv kan man alltid sätta det i genitiv och lägga till *s*.

Ordet *Herbstskts* med 8 konsonanter är faktiskt teoretiskt möjligt i svenskan, men ingen säger så utom i mycket nog-

grant grammatiskt pressat uttal. Man har diverse sätt att reducera. I svenskan verkar högst tre konsonanter vara naturligt också i slutet av ord. Normala ord som illustrerar tre konsonanter på slutet är: *torsk, vinst, värst, falsk.* Man kan ju observera att *s* och *p, t, k* förekommer i alla längre kombinationer i början och i slutet av ord.

Datorn SMIL tillverkar ord

Medan jag i min studerkammare grubblade över vad som är naturligt i svenska och i andra språk i världen ringde en professor Fröberg som höll på med datorer och frågade mig om jag ville hjälpa honom med ett problem som hade med ord att göra. Ett expanderande förpackningsföretag ville ha hjälp med att hitta på nya namn till förpackningar, produkter och företag och man hade kommit på den goda idén att man kunde ta datorn till hjälp att skapa varunamn.

På den tiden fanns det en stor dator i Lund som hette SMIL. Den hade på sin höjd kapacitet som en modern fickdator, men fyllde ett helt rum och stod och blinkade med tusentals lampor medan den arbetade. Företaget hade tänkt låta denna dator kombinera alla alfabetets 28 bokstäver till tvåbokstavsord, trebokstavsord, fyrbokstavsord etc. Den skulle då skapa ord som *vok, spri, zingo, alzyl.* Det var bara det att man också skulle få en mängd omöjliga ord som t.ex. *vks, lmuptr* och *rkiptpvö* och det allra värsta var att datorn skulle stå och spotta fram ord i dagar och att hela källaren där printern stod skulle fyllas med papper.

Fröberg frågade mig – han hade hört att jag höll på med fonetik, särskilt ordens struktur – om jag inte kände till något sätt att hejda datorn så att den bara skrev ut möjliga ord och inte fyllde källaren med listor av ord som i de flesta fall var outtalbara och helt omöjliga som varumärken. Jag svarade att jag nog skulle kunna hjälpa till att formulera ett datorprogram som bara tillverkade ord som var möjliga, dvs. hade tillåtna konsonantgrupper i början och slutet, t.ex. *plist, raks, malk.* Jag visste ju väl vad svenskan tillät i början och i slutet av ord. Jag utlovades också ett arvode av företaget. Mina studentvänner var mycket imponerade över mina kommersiella kontakter.

Så kom det sig att datorn SMIL i Lund skrev ut en lista på 64 000 möjliga ord. Tillsammans blev det en bunt tjock som en tegelstensroman. En del av orden fanns tidigare, t.ex. *bra, filt, muck,* andra var möjliga inom de mönster som jag hade observerat. En del har blivit ord senare, t.ex. *vok, flum, punk* och *strul.* Svenskans hela potentiella ordskatt kunde beskådas i källaren. Det var intressant att stå och titta på när datorn skrev ut dessa ord. En del ord var kända andra okända, en del verkade slang andra högtravande, en del var obscena. Då och då samlades en liten grupp framför datorn för att se vilka ord den skulle hitta på härnäst.

Jag lät då bara datorn tillverka enstaviga ord: alltså ord med en vokal i och tänkte att man sedan kunde kombinera dem med olika ändelser. Om man alltså har gjort ordet *rax* genom att kombinera *r, a* och *ks* (stavat *x*) kunde man av det tillverka: *Raxo* (kanske en läskedryck), *Raxett* (kanske en orkester), *Raxin* (ett råttgift), *Raxol* (en välgörande sololja), *Raxman* (ett piggt taget efternamn), *Raxator* (ett finansbolag), *Raxyl* (en huvudvärkstablett), *Conrax* (ett rederi), *Prorax* (ett profylax). Verbet *raxa* låter ju lika naturligt som *faxa,* som nu är en väletablerad nyskapelse. Verbet *raxa* har förstås inget innehåll än så länge. Alla dessa ord får säkert lite innehåll av det ganska likaljudande adjektivet *rask.*

Företaget blev mycket nöjt och jag har sedan arbetat som ordkonsult åtskilliga gånger och hjälpt till att hitta på namn till kaviarer, sylter, läskedrycker, restauranger, företag. En del accepterades andra utdömdes. Jag hittade på namnet *Foodia* till en stor livsmedelskoncern. Jag föreslog namnet *Xaviar* som ett intresseväckande namn på en kaviar, men det var kanske för originellt och accepterades inte. En företagare som tillverkade flyttbara vattenspridare – sådana där man brukar se på åkrarna – var mycket nöjd med namnet *Aquator* som egentligen är latin och betyder vattenbärare. Namnet *Vinini* accepterades som namn på en vinliknande ciderdryck, men drycken lanserades tyvärr inte. Jag föreslog restaurangnamnet *Rasta* som man kan se som namn på vägkrogar vid en del tankställen. *Rasta* är intressant eftersom det är ett existerande verb som man förvandlat till namn. Det är ett namn av samma typ som *Next*, namnet på en dator som skulle antyda att det var nästa generations dator – vilket den dock inte blev.

Vad kännetecknar varumärken?

Jag är alltid nyfiken på de ord företagen väljer och går och tittar på namn på varor i butiker och beundrar reklamfolkets fantasi. En del ordskapare har säkert haft hjälp av datorer. Vissa bokstäver är särskilt vanliga i varumärken. De är grafiskt intressanta. De klart vanligaste bokstäverna i varumärken är O, C, K och X. O är en geometrisk basfigur, nämligen en cirkel, X har också en grafisk enkelhet i sina två korsade linjer. C är en halvcirkel. Ett X finns i *Lux, Pix, Timex, Kleenex.* Till och med två X finns i *Xerox* och *Exxon. Exxon* är ett originellt namn, enligt uppgift tillverkat av en dator – ingen människa skulle kunna komma på att ha två x i ett ord. *Coca-Cola* är ett fint exempel på namn med både C och O. Z är också en karakteristisk bokstav som ser bra ut i t.ex. *Mazetti, Mazda* och tidningen Z. Ordet *jazz* med två *z* är mycket originellt. Och vi känner alla till människor som stavat sitt namn med z för att skilja sig från mängden, t.ex. förre förrädaren Petterzon i Grönköpings Veckoblad. Enligt vissa uppgifter är amerikanarna mycket svaga för våra exotiska bokstäver med prickar över och använder dem för att ge en europeisk karaktär. I så fall har Samhall och Gotabanken hoppat i galen tunna när de strök sina prickar.

Framgången hos ett namn beror naturligtvis i första hand på den produkt det betecknar. Även ett till synes hopplöst namn kan bli ett bra namn. Favoritexemplet är *Kodak* som är ett fantasinamn som möjligen kan tilltala en eskimå eftersom de har ord med den strukturen. Men Kodaks produkter och kvalitet har gett namnet dess tyngd.

Det går mode i namn, för närvarande är *Euro* inne, som i *Euroways, Europolitan, Euroc, Eurosport.* Förleden *Pro* har varit populär ett bra tag. *Pro* ger positiva associationer till framgång och finns t.ex. i *Proventus, Providentia, Pronator.* I Skåne var *Öre* på modet ett tag när man trodde att en stad vid namn *Örestad* skulle uppstå tvärs över Öresund – vilket inte skett – och jag har t.ex. sett en bilfirma med namnet *Örebil.*

I Sverige är *Swe* och *Swed(e)* slitna

som förleder som man kan se i *Swedair, Swelast* (en lastbilsfirma), *Swepart* (reservdelar), *Swedeclean* (ett städbolag). I Norge är *Nor* lika uttjatat och i Danmark *Dan* som i *Danair* (ett flygbolag), *Dancall* (en mobiltelefon). I Skåne och hela Skandinavien är *Scan* och *Skand* ytterst vanliga. Tänk på *Scan* (en köttkedja), *Scanlink* (det stora skandinaviska vägprojektet), försäkringsbolaget *Skandia* (associationer till det namnet kan inte anses vara odelat positiva i dag). På samma sätt har förleden *Got* efter Gotabankens fadäser mindre lyckade associationer.

Det finns vissa ordslut som också är särskilt vanliga – och kan kännas utslitna. Dit hör *-o* som i *Volvo, Lego, Zingo, Metro, Gambro, Sanyo, Esso, Flymo*. Ett annat vanligt ordslut är *-ex* som i *Kleenex, Timex, Rolex, Durex*. Ordslutet *-ia* som i *Skandia, Providentia* kan antyda solid koncern, liksom *-ator* (*Pronator, Enator*). Latinska och grekiska ord och ändelser är vanliga som i *Findus, Custos* och *Securum*.

Varumärken och olika språk

Numera finns det datorprogram som kan hjälpa till. Man kan t.ex. be att få förslag på ord som liknar ett visst ord man tycker låter bra. Om man t.ex. vill att företaget skall låta ungefär som *Konara* så kan man be datorn ta fram ord som liknar detta ord och i så fall byter datorn ut vissa ljud successivt och levererar t.ex. förslag som: *Komara, Konura, Kemura, Tomara, Tonura, Temura* etc. Man kan också ge datorn ett ord vars bokstäver man vill skall ingå. Om man t.ex. har en dryck som innehåller aprikos och tycker att namnet borde innehålla några bokstäver ur ordet *aprikos* kan man låta datorn kombinera dessa bokstäver på alla möjliga sätt och sortera ut sådana ord som inte stämmer med den svenska ordstrukturen. Man kan då få t.ex. *Apris, Apros, Prikos, Sopra, Sapri, Spri*. Det programmet som kan ta ut alla möjliga svenska ord ur ett givet ord kan man också använda om man vill vinna vissa sådana ordtävlingar som brukar förekomma i tidningar. Men det är väl lite av fusk att lösa dem med dator.

Patentverket använder också datorer för att jämföra ord som någon vill registrera med redan inregistrerade. Nya ord får inte vara för lika sådana som redan finns patenterade och man låter datorn använda fonetiska egenskaper hos ljuden för att bedöma vilka ord som skall anses vara för lika. Man skall t.ex. inte kunna inregistrera ett tvättmedel som heter *Melina* om det redan finns ett som heter *Melima*. Konsonanterna *m* och *n* är nasaler och alltför lika. Företagen bevakar sina varumärken som hökar. Bara man kommer i närheten av ordet *Coca-Cola* rycker advokaterna ut. Företaget *Lego* har t.o.m. försökt stoppa andra företag som annonserar att de har legotillverkning och bara menar att de åtar sig vissa legoarbeten som underleverantörer.

Men hur är det nu med ljudkombinationerna i svenskan? Finns det något system i dem? Ja, förutom att man bara normalt har tre konsonanter är de som finns i slutet ofta omvändningen av dem som finns i början. Man har t.ex. *kl-* som i *klok* i början men *-lk* i slutet som i *skolk* – man kan inte låta ord sluta på *-kl* som i *skokl*. Det finns *pr-* som i *pris* i början av ord och *-rp* som i *torp*, men inte *topr* i slutet. Det är i huvudsak så att de mest klangrika (sonora) konsonanterna står närmast vokalen – och då blir ordningen omvänd efter vokalen i slutet av ord.

Konsonanten *r* står närmare vokalen än *l* vilket visas av *kärl*, och *l* står närmare än *k* vilket visas av *klok* och *skolk*, *v* måste stå närmare vokalen än *d*, det visas både av *dvärg* och *hävd*. Dessutom står i svenskan ljud som uttalas vid tänderna – så kallade dentaler – utanför andra av samma typ. Det visas i *-mn* som i *hamn* och *-gd* som i *bygd* och *-pt* som i *knappt* – det finns inga svenska ord som slutar på *-nm, -dg* eller *-tp*. Konsonanten *s* är dock ett undantag från dessa regler och *st* finns både så och i omvänd form i slutet av ord såsom visas av orden *plats* och *plast*.

Men hur är det då med andra språk? Ja, det finns stora skillnader. Svenskan är ett ganska ovanligt språk genom att tillåta väldiga klungor av konsonanter, något som utlänningar ofta lägger märke till. Finskan har konsonantkombinationer bara inuti ord. Bantuspråken har andra kombinationer i början av ord. Vi är bekanta med en del av dessa kombinationer med nasaler som i *Ndola, Mbuto, Nkomo*. Slaviska språk är kända för sina konsonantkombinationer som kan låta betydligt värre än *västkustskt* och *Herbstskts*. Man får vara försiktig när man uttalar sig om vilka ljud som kan kombineras i världens språk. Det som vi tycker omöjligt, t.ex. *-dt* i slutet av ord, finns faktiskt i något språk.

Jakten på positiva associationer

När man håller på med ord tänker man ofta på de positiva eller negativa associationer de för med sig och som företag är väldigt intresserade av. De vill naturligtvis undvika negativa associationer och premiera positiva. Företag lägger ner millionbelopp på att hitta bra namn. Det är som om det gick osynliga trådar från ett ord till andra ord som mer eller mindre liknar det. Det kan vara ord som börjar eller slutar på samma sätt eller som innehåller en viss stavelse eller konsonantkombination. Och de andra ordens betydelser smittar av sig. Tvålnamnet *LUX* får t.ex. säkert hjälp av ord som *luxury* och *luck* för engelskspråkiga, av *lyx* för svenskar.

Vissa ljudkombinationer ger vissa associationer. De flesta tycker att *fj-* har en negativ karaktär och påminner sig: *fjant, fjompa, fjolla, fjäsk, fjärt* – och färgen tycks inte gå bort även om det finns neutrala ord som *fjäll, fjäril, fjord* och *fjorton*. Likaså brukar *pj-* ge negativa associationer, man kan tänka på *pjosk, pjunk, pjåk* och *pjatt* – och färgen tycks stark fastän det finns neutrala ord som *pjäs* och *pjäxa*. Man bör inte låta en seriös produkt heta t.ex. *fjalalin* eller *fjösamin*.

Kombinationerna *-fs* och *-ms* brukar också ge negativa associationer. Man bör knappast låta ett tvättmedel heta *mamsol* eller ett diskmedel heta *rafsett*. Det kan man förklara med att det finns ord som *rafsa, slafsig, hafsig, tafsa* och *trams, slamsa* och *mumsa*. Och *-fs* och *-ms* ger dessa associationer även om det finns färglösa ord som *räfsa* och *ömsa*.

Man bör inte heller kombinera orddelar från olika sfärer. Antihalkmedlet *Halkanix* som faktiskt finns belagt låter löjligt genom att man kombinerar ett normalord med *nix*, ett slangord för 'nej'. Lika löjligt låter det om man skulle kalla ett tätningsmedel för *Rinnanix*, ett tjuvlarm för *Stjälanix* och ett medel för lugnare sömn *Snarkanix*.

När man bedömer om ord är bra som varunamn över hela världen måste man kontrollera så att de inte ger olämpliga

associationer åtminstone i de språk som finns på exportmarknaden. De bör inte ge ett intryck av att det är skräp man säljer. Företag är mycket noga med att ge en seriös prägel och är mycket försiktiga med humor och skämt.

Jag tycker danskarna är djärva som har ett namn på smör som förpackas i små paket som heter *Lurpak*. Det vill till att man håller hög kvalitet och inte kan misstänkas för att luras. Jag minns att min son skrattade väldigt när vi skulle köpa ett instrument till honom i en musikaffär och han hittade en italiensk orgel som hette *Farfisa*. Det italienska bolaget hade uppenbarligen inte undersökt om deras varunamn var lämpligt i Sverige. Det finns en glass på den svenska marknaden som heter *Mövenpick*, ett namn som inte låter bra för en svensk. Och som om inte det skulle räcka upptäckte jag nyligen en annan glassort som hette *Häagendazs* (med den mycket originella stavningen *äa*).

Företag vill gärna ge intryck av framgång och soliditet, och det är helt legitimt. Konsumentföreningen *Solidar* vill antyda att den bygger på medlemmarnas solidaritet. Det norska flygbolaget *Braathen S.A.F.E.* – enligt uppgift är S.A.F.E. förkortning för South African and Far East (Airlines) – liksom försäkringsbolaget *Trygg-Hansa* försöker få kunderna att känna sig trygga. Mera tveksamt tycker jag det är när Asea kallar en viss kärnkraftsmodell för *Secure*. Även om denna modell är säkrare än tidigare modeller, känner vi oss knappast övertygade om att den är helt säker. Det behövs i varje fall mer än verbala trick för att övertyga oss. Men priset ifråga om vilseledande beteckning tas väl av *Securum*, namnet på det bolag som fått i uppdrag att ta hand om Nordbankens absolut osäkraste fordringar!

Dag Fransson

En brun hårig flicka

Särskrivning av sammansatta ord möter ofta i många sammanhang. Här redogör Dag Fransson för en undersökning av vilka egenskaper hos orden som kan gynna särskrivning och vilka yttre faktorer som lärarna tror påverkar eleverna. Författaren är nyutexaminerad grundskollärare 4–9 i Göteborg.

Inledning

En brun hårig flicka stod vid en bar disk och små pratade med en sjuk gymnast.

Meningen ovan är givetvis ett skräckexempel på vad felaktig särskrivning kan innebära för budskapets tydlighet. Oftast kan vi utan problem ändå uppfatta det som avsändaren avser med sitt budskap tack vare vår kunskap om världen och språkets beskaffenhet.

Jag kan inte exakt säga när jag för första gången lade märke till fenomenet felaktig särskrivning. Det verkar ha smugit sig in i språket och är numera så vanligt att man knappt reagerar längre, speciellt om det rör sig om annonser.

Under sommaren 1992 var jag tvungen att bestämma mig för ett uppsatsämne för mitt examensarbete på lärarlinjen. Jag hade flera uppslag, men det var inte förrän jag fick syn på min om hörnet liggande närbutiks annons som jag kunde bestämma mig. Annonsen basunerade ut att de erbjöd ”Fat öl, 6-pack 34:90”. Eftersom junihettan var tryckande så lät ju detta mycket lockande, men tyvärr förstod jag att det här rörde sig om felaktig särskrivning och därmed var det inte så intressant längre. Kanske borde jag ha kollat?

Hursomhelst, jag bestämde mig för att undersöka detta med särskrivning litet närmare, och detta blev således mitt uppsatsämne. Jag fann att det inte fanns speciellt mycket skrivet om särskrivning, men en hygglig introduktion fick jag genom Britta Eklunds artikel i Språkvård nr 2/1986.

I Kent Larssons bok Skrivförmåga, 1984, får vi veta att det vanligaste skrivfelet bland skolelever är just felaktig särskrivning. Larsson slår fast att felet görs proportionellt lika ofta av svaga och starka, äldre och yngre elever och att det är lika vanligt bland flickor och pojkar, oberoende av socialgruppstillhörighet. Han ser det som ett symptom på försenad språkutveckling eftersom eleverna tydligen inte kan dela upp språket i ord på rätt sätt. Han förordar mer läs- och skrivträning och en bättre uppföljning från lärarhåll.

Varför skriver då många människor isär? Det var det jag ville ha reda på och insåg att problemet var mycket komplext. Vissa orsaker som jag fick fram vid studier av redan publicerat material var ganska väntade, som t.ex. påverkan från engelskan, reklamspråket, och otillräcklig litteraturläsning. Dessa orsaker betecknade jag som externa faktorer som påverkar vårt skrivande. Jag var emellertid nyfiken på att även undersöka om det kunde finnas interna språkliga faktorer som kunde påverka särskrivningsfrekvensen, dvs. själva de sammansatta ordens beskaffenhet och deras benägenhet att drabbas av särskrivning. Exempel på sådana orsaker kunde vara ordklasstillhörighet, ordlängd och antal stavelser.

Undersökningens uppläggning

För att få en helhetsbild av problemet, dvs. att kunna kartlägga både yttre och inre faktorer, beslöt jag att göra en tvådelad undersökning. Eftersom det rörde sig om en uppsats som hade kravet på sig att ha en pedagogisk anknytning blev det en elevundersökning och en lärarundersökning.

Eleverna skulle ge mig material för att jag skulle kunna studera interna faktorer som kunde ha betydelse för särskrivningsfrekvensen. Lärarna skulle i sin tur ge mig en bild av de externa faktorerna.

För elevundersökningen ville jag få tillgång till elevproducerad text. Detta fick jag genom att kopiera 100 elevuppsatser från ett standardprov som niorna hade skrivit i svenska. Ämnet för dagen handlade om kärlek. Urvalet begränsades till två Göteborgsskolor, men jag såg ingen anledning till att detta skulle påverka undersökningens generaliserbarhet. Antalet undersökta uppsatser var nog däremot i underkant, men tiden satte sina

begränsningar.

För att få reda på vilka externa faktorer som kunde tänkas utlösa särskrivning utarbetade jag en enkät med sex frågor. Den skickade jag ut till femton högstadieskolor i Göteborg. Enkäten skulle besvaras av de behöriga svensklärarna på skolorna. Jag tyckte det var lämpligt att vända mig till svensklärare eftersom de genom sin utbildning och nära kontakt med språket borde kunna tillhandahålla välgrundade tankar om fenomenet.

Elevundersökningen

De 100 elevuppsatserna gav mig en rejäl textmassa att sammanställa, bearbeta och analysera. Efter att ha gjort en sammanställning av samtliga sammansatta ord i uppsatserna räknade jag ut den genomsnittliga frekvensen av felaktigt särskrivna sammansatta ord. Denna blev glädjande nog lägre än jag hade trott, den var 12,5%. Kanske gjorde provsituationen att eleverna såg över sin text en extra gång. En annan sak som kan ha påverkat resultatet en smula var att det fanns fall då det var svårt att avgöra om ett ord var särskrivet eller ej. Handskriven text har ju inte den exakthet som en maskinskriven, och när det rådde osäkerhet om huruvida mellanrummet mellan ordets leder var stort nog för att det skulle klassificeras som särskrivet, friade jag oftare än fällde.

Jag hade satt upp fem hypoteser om faktorer jag trodde skulle ha en stor betydelse för särskrivningsfrekvensen i elevuppsatserna.

Min första hypotes var att sammansatta adverb skulle ha lägre särskrivningsprocent än övriga ordklasser. Anledningen är att ord som *bakåt* och *alltid* är mycket frekventa och i allmänhet även korta. Hypotesen besannades, för denna ordgrupp fick särskrivningsprocenten 8,7%, jämfört med 15,3% för övriga ordklasser.

Hypotes nummer två var att särskrivningen ökar om ett substantiv ingår i förleden, som t.ex. i ordet *bildörr*. Resonemanget grundar sig på att vi människor, av någon anledning, verkar ha ett speciellt förhållningssätt till substantiv. Det är alltid substantiv man börjar med i ordklassundervisningen, och så kan man ju ofta ta på och se ett substantiv; det bildar liksom en enhet för sig självt. Detta kan låta vagt, men hursomhelst så besannades antagandet. Sammansättningar med substantivförled hade särskrivningsprocenten 20,9, medan ord med övriga ordklasser i förleden hamnade på 8,9%.

En flerstavig förled gynnar särskrivning, var den tredje hypotesen. Jag byggde detta antagande på att ord som *arbetsplats* och *bilstöldsturné* är långa ord och därför bör vara mer utsatta. Detta visade sig också vara fallet; ord med flerstavig förled särskrevs i 22,2% av fallen, jämfört med 9,7% för de med enstavig förled.

Den fjärde hypotesen var att ett genitiv-s i förleden borde främja sammanskrivning. *S*:et i exempelvis *butiksdörr* pekar framåt mot nästa ord, vilket det "äger", och sammansättningen blir därför svårare att sära på än t.ex. *bildörr* eller *kattmat*. Detta visade sig emellertid inte vara fallet, utan förhållandet var omvänt. Sammansättningar med genitiv-*s* fick särskrivningsprocenten 17,4, jämfört med 12,3% för övriga ord. Detta kan ha att göra med att förleder med genitiv-*s* ju är substantiv, vilket hade stor betydelse enligt hypotes nummer två.

Hypotes nummer fem var att förekomsten av diakritiskt tecken i förleden skulle utlösa särskrivning. Antagandet bygger på egna erfarenheter av skrivteknik. När jag skriver ett sammansatt ord med ett å, ä eller ö i förleden skriver jag ofta förleden klart, fyller sedan i eventuella diakritiska tecken och fortsätter sedan med resten av ordet. Detta gör att det blir ett uppehåll i skrivandet, vilket borde kunna utlösa särskrivning. Så blev också fallet, ty förleder med diakritiskt tecken fick särskrivningsprocenten 15,2, jämfört med 10,0% för övriga.

Lärarundersökningen

Antalet svensklärare som besvarade enkäten var 39. I stort sett alla lärare svarade på samtliga frågor.

På den första frågan, om lärarna hade lagt märke till särskrivning bland sina elever svarade 37 ja och 2 nej. I elevundersökningen hade jag räknat ut att ungefär två tredjedelar av alla elever särskriver, och med detta som bakgrund är det märkligt att fenomenet hade undgått två lärare.

På frågan om hur många elever som särskriver svarade 20 av 37: "Många elever", vilket rimmar väl med undersökningens två tredjedelar.

Den tredje frågan handlade om huruvida man gick igenom skrivning av sammansatta ord med eleverna. Det gjorde 31 lärare, medan 7 svarade nej. Några av nejsvararna ansåg att det fanns viktigare saker att ägna sig åt. Det håller jag med om, men eftersom fenomenet är så vanligt borde man kanske tänka om.

Fråga nummer fyra handlade om i vilka skrivsammanhang man rättade särskrivning, och där svarade 20 personer "Alla skrivsammanhang". 15 lärare rättade bara uppsatser.

Den femte frågan sökte utröna hur lärarna såg på utvecklingen: har särskrivningen ökat med åren? En stor majoritet, 26 personer, ansåg att så var fallet, medan 6 tyckte att läget var oförändrat.

Den sista frågan var en öppen fråga där lärarna skulle lista de, i deras tycke, viktigaste bakomliggande orsakerna till särskrivning. 14 olika svarskategorier kunde identifieras, men 3 var i särklass vanligast.

16 svar skyllde problemet på låg- och mellanstadieundervisningen. Det man syftar på här är att barnen lärs att skriva sammansatta ord med bindestreck för att de skall se att orden hör ihop. Sedan försvinner bindestrecken med tiden men orden behålls som de stod, dvs. åtskilda.

De övriga två stora svarskategorierna var väntade. Inflytande från engelskan angavs i 13 svar och inflytande från reklam/massmedier i 10. Dessa två hänger nog ihop till viss del eftersom reklamen, speciellt om den är inriktad mot de yngre, ofta förmedlar budskapet på engelska.

Slutsatser

Vad kan man då lära sig av min undersökning? Eftersom undersökningen var begränsad till ett relativt litet elev- och lärarunderlag kan det vara farligt att se resultaten som vetenskapligt grundmurade sanningar. Man bör hellre se dem som någorlunda trovärdiga indikationer. Här rör det ju bara om handskriven text. Hade jag undersökt maskinskriven text skulle t.ex. diakritiska tecken i förleden inte spela någon roll. Det enda man kan säga med säkerhet är att problemet är mycket komplext och borde vara lockande för en doktorand.

Det torde däremot inte råda några tvivel om att vårt språk är utsatt för krafter som driver mot en förändring, och som

alltid när språk förändras finns det i språket inbyggda svagheter som dessa krafter kan slå rot i. Låg frekvens, långa ord, substantivisk förled, flerstavig förled och diakritiska tecken i förleden verkar vara just sådana svagheter. Kommer utvecklingen att få fortskrida ohejdat så kommer vi kanske att nå en brytpunkt där de två skrivsätten kommer att ställas mot varandra. Personligen ser jag ingen fördel i att vi skall ta efter engelskans minst sagt komplicerade sätt att skriva sammansatta ord. Problemet borde vara en utmaning för alla lärare och språkvårdsintresserade.

Språk i Norden 1993. Nordiska språksekretariatets skrifter 15. Novus Forlag, Almqvist & Wiksell, Gyldendal 1993. 173 s.

Språk i Norden 1993

I Språk i Norden 1993 fortsätter debatten från föregående år om de nordiska språkens ställning i det nya Europa. *Pär Stenbäck*, generalsekreterare i Nordiska ministerrådet, konstaterar i sin artikel att språken i EG är en viktig politisk fråga med starka demokratiska undertoner. Han frågar hur det går med principen att medlemsländernas språk också skall vara officiella språk i EG, när man tar in nya medlemmar. Hittills har Norge, Finland och Sverige i sina kontakter med EG inte hävdat detta som krav för sin del vid ett medlemskap; eventuellt har man ansett kravet som självklart. Stenbäck frågar sig om man kan vänta sig en vidsträcktare tolkning och översättning inom EG än vad fallet är inom Nordiska rådet. Han skisserar en lösning som han kallar *den nordiska översättnings- och tolkningsmodellen*. I praktiken innebär den att danska, norska och svenska bildar ett gemensamt officiellt arbetsspråk och att endast finskan tillkommer som ett nytt medlemsspråk. I en annan artikel behandlar *Dag Finn Simonsen* minoritetsspråk i EG och Norden. *Henrik Hagemann* tar i sin artikel upp risken för påverkan från främmande krångligare stilideal som följd av alltför lojal översättning av EG:s regeltexter till nordiska språk.

Kjell Venås behandlar i sin artikel norskans domänförlust gentemot den mer prestigefyllda engelskan inom områden som reklam och marknadsföring. Ett exempel är att en resebyrå knuten till Oslo universitet numera heter *Kilroy Travels Norway*. Även som vetenskapsspråk lider norskan (liksom de övriga nordiska språken) förluster; t.o.m. avhandlingar om norska språket har lagts fram på engelska.

Gun Hägerfelth redogör för sin undersökning av den ämnesundervisning på engelska som bedrivs till synes utan någon särskild kontroll från något håll sedan några år vid svenska gymnasier. Hon ställer frågan om detta är en bra metod och vad det kan innebära för elevernas svenskkunskaper. (Undersökningen finns också redovisad i Språkvård 3/1992.)

Marika Tandefelt har skrivit om tvåspråkighet på ont och gott, *Irmeli Pääkönen* om de problem som finskspråkiga elever återflyttade från Sverige får med finskan. *Eeva Maria Närhi* redogör för den officiella behandlingen av ortnamn i Finland, och *Jørgen Schack* jämför hur man hanterar utländska geografiska namn i Norden. *Kjell Westerberg* beskriver planerna på en nordisk termbank, och *Niels Davidsen-Nielsen* recenserar "årets bok", nämligen *The Nordic Languages* av *Lars S. Vikør*, där hela den nordiska språksituationen belyses (anmäld i Språkvård 1/1993).

Som vanligt avslutas årsskriften med anmälningar av nyutkommen nordisk språklitteratur.

Språk i Norden är de nordiska språknämndernas och Nordiska språksekretariatets gemensamma årsskrift. Den första utkom 1970.

Språk i Norden 1993 kostar 65 kronor (plus porto) och kan beställas hos Svenska språknämnden. Den som vill kan teckna sig för ett stående abonnemang på årsskriften. Tidigare årgångar kan också beställas. Man får alla årgångar – utom 1973 som är slutsåld – till ett kraftigt rabatterat pris: 470 kronor (plus porto).

Birgitta Lindgren

Kerstin Norén

Ger svensk språkvård något resultat?

Här sammanfattas en större undersökning av hur lexikaliska rekommendationer i "Språkvård" har slagit an. Den undersökta perioden är 1965–1980. Författaren, som är högskolelektor i nordiska språk vid Göteborgs universitet, diskuterar också vilka slags rekommendationer som har utsikt att bli hörsammade och vilka som inte har det.

Genom sin tidskrift Språkvård har Svenska språknämnden utfärdat råd och rekommendationer om svenskt språkbruk i snart trettio år. I många andra länder utförs liknande språkvårdande arbete. Men i bl.a. engelsktalande länder bedrivs inte någon officiellt sanktionerad nationell språkvård. En intressant fråga är därför om språkvårdande verksamhet är önskvärd. För att diskutera den frågan behöver man vid sidan av andra slags problem veta om språkvård har någon effekt.

Tyvärr är det näst intill omöjligt att ge något säkert svar på frågan om språkvårdens effekter. Det beror på att det är svårt att skilja mellan språkvårdens påverkan och dess skickliga förutsägelser av en utveckling som ändå skulle ha ägt rum. Det kan röra sig om fall då ett visst

språkdrag får spridning i texter av olika slag eller då ett icke önskvärt språkdrag försvinner. Däremot är det kanske lättare att anta utebliven effekt om språkvårdsrekommendationer inte får någon spridning i vanliga texttyper. Men en ytterligare komplikation är att ingen vet hur lång tid en rekommendation behöver för att slå igenom. Rör det sig om ett, fem eller tjugo år? Tar det olika lång tid för olika slags rekommendationer?

Svårigheterna att värdera resultaten hindrar inte att man undersöker hur det faktiskt ser ut i olika texter. Och även om man inte vet något om genomslagstiden, så kan man hålla tidsfaktorn under kontroll genom att helt enkelt presentera den. Det är så jag har gjort i den undersökning av språknämndens lexikaliska råd och rekommendationer som här kortfattat presenteras. Det är alltså bara fall där nämnden ger råd som behandlas. Det förekommer också i Språkvård rena beskrivningar av användning och betydelse hos olika lexikaliska uttryck, men de är inte relevanta i detta sammanhang.

Till de lexikaliska rekommendationerna räknas förslag till alternativa ordformer, bl.a. för redan införda lånord, rekommendationer om betydelseinnehåll hos existerande ord samt introduktion av helt nya ord. Också rekommendationer att inte använda vissa ordformer eller ordbetydelser räknas hit. Jag har excerperat alla svar på läsarfrågor och några specialartiklar i samtliga nummer av Språkvård från 1965 och framåt. De textmaterial som jag kontrollerat rekommendationerna emot är Språkdatas tre pressmaterial från 1965, 1976 och 1987, två romanmaterial från 1977/78 och 1980/1981 samt ett göteborgskt talspråksmaterial från 1978. Det ska observeras att materialen är olika stora och att resultatsiffrorna är små, så de kan i bästa fall visa tendenser.

Jag har sorterat resultaten i två huvudgrupper. Först behandlas nämndrekommendationer som helt eller delvis överensstämmer med fynden i textmaterialen. Därefter redovisas avvikelserna från nämndens rekommendationer. För varje rekommendation har jag också sett efter om det fanns tendenser till överensstämmelse i texterna redan före nämndens råd, som anges med årtal och presenteras kronologiskt. Här har jag begränsat mig till rekommendationer fram till 1980, dels därför att några av textmaterialen inte är mycket yngre än så, dels för att råden ska ha haft någon tid på sig att verka. Trots vad som sades i inledning om svårigheter med att tolka resultaten, och trots de små siffrorna, kommer jag slutligen också att nämna några möjligheter att tolka resultaten.

Rekommendationer som helt eller delvis överensstämmer med texterna

År 1965 förslog språknämnden att termen *konstglas* skulle reserveras för 'konsthantverksglas' och inte användas för 'konstgjort glas'. För det senare kan t.ex. *plastglas* användas. Precis så används ordet i alla texter jag har undersökt. Om så var fallet redan före rekommendationen kan den här undersökningen inte ge svar på. Mitt tidigaste textmaterial är från 1965, och där förekommer ingetdera av orden.

Samma år föreslår nämnden att ordet *dövstum* ska utrotas i betydelsen 'döv'. Ordet förekommer inte i tidningsmaterialen vare sig under eller efter 1965, men däremot i båda romanmaterialen, som är mer än tio år yngre.

Något liknande gäller frasen *hushållsteknisk skola*, som 1965 förslås ersätta *husmodersskola*. I tidningsmaterialet från 1965 heter det *husmodersskola*, i senare tidningar används det rekommenderade nya uttrycket. I romanmaterialet från 1981/82 kan man däremot finna den äldre termen.

Också termerna *fortbildning* och *vidareutbildning* behandlas 1965. Nämnden rekommenderar att *fortbildning* används om 'ytterligare utbildning inom samma yrke', *vidareutbildning* om 'utbildning till annat yrke'. I textmaterialet förekommer orden bara i tidningar. *Fortbildning* används i den betydelse som nämnden rekommenderar, men *vidareutbildning* är den äldre termen. Den användes flitigt redan 1965, medan *fortbildning* börjar användas först senare.

År 1971 förordas stavningen *karisma* i stället för *charisma*. I mitt material är stavningen med *k* allenarådande i tidningsmaterialet och dominerande i romanmaterialet. Ordet saknas i Press 65.

År 1973 förordas av semantiska skäl termen *dagbarnvårdare* i stället för *barndagvårdare*. I tidningstexter från 1987, som är de enda där orden förekommer, dominerar den rekommenderade termen.

År 1976 diskuterar nämnden varför ordet *målskjuts* kan syfta också på vägsträckan fram till mål. I tidningsmaterial från 1987, det enda textmaterial där det förekommer, används ordet i den betydelsen.

Samma år behandlar en artikel pronomenbruket i tredje person. I artikeln rekommenderas bruket av *han eller hon* vid könsneutral syftning. Så görs i viss mån i tidningstext, men den tendensen fanns redan före rekommendationen. Någon relativ ökning av den rekommenderade formen kan man inte se i texterna. Hela tiden dominerar *han* starkt i tidningsmaterialet. I romantexter och talspråk är *han* och *hon* ungefär lika mycket använda, vilket tyder på att *han* används könsneutralt i tidningstexterna (och/eller att män omnämns oftare än kvinnor). I romantexter och göteborgskt talspråk förekommer det rekommenderade uttrycket knappast alls.

I en specialartikel från 1977 rekommenderas formerna *specialitet* och *kvalitet* i stället för *specialité* och *kvalité*. De rekommenderade formerna dominerar starkt i alla texttyper, men den starka tendensen fanns redan före rekommendationen. Året innan rekommenderades enbart formen *dublett*, inte *duplett*. I romaner förekommer dock båda formerna även efter rekommendationen. Däremot är den rekommenderade formen allenarådande i tidningsprosa, både före och efter 1976.

Ordet *degos* bör enligt språknämnden 1977 utrotas. Det finns inte heller i tidningsmaterial vare sig före eller efter detta år. Däremot förekommer det i romanmaterial. Detsamma gäller i princip ordet *idiot*, som diskuteras samma år. Det förekommer ofta i romaner, mycket sällan i tidningstext och då främst i idiomliknande uttryck som ”man måste vara antingen x eller idiot för att...”. I talspråkstexterna är ordet oväntat (?) infrekvent.

Alarmerad kan användas både i betydelsen 'oroad' och i betydelsen 'larmad'. År 1978 rekommenderar nämnden att den sistnämnda betydelsen uttrycks med ordformen *larmad* i stället. Så görs också i tidningstext, både före och efter detta år. Men i romantexter används *alarmerad* i båda betydelserna, däremot förekommer inte formen *larmad*.

Slutligen ska bland de ”lyckade” rekommendationerna nämnas ordet *sambo* från 1979. I mitt tidningsmaterial

saknas belägg före rekommendationen. Ett antal fall av namnet *Sambo* finns i det tidiga romanmaterialet men inget med betydelsen 'sammanboende...'. I talspråksmaterialet finns ett fåtal belägg på den senare betydelsen. Om nämndens rekommendation i detta fall följt en tendens, så var den nog till stora delar regionalt muntlig (stockholmsk?).

Rekommendationer som inte stämmer med texternas språkbruk

År 1966 föreslås att det engelska lånordet *hearing* ersätts med *hörning*. Så har inte alls skett. Lånordet förekommer i alla slags texter även efter 1966, den föreslagna svenska ersättningen förekommer inte alls.

Några år senare gör nämnden semantiska invändningar mot ordet *planfri* i uttryck som *planfri korsning* ('korsning med korsande trafik i olika plan'). Trots detta används ordet i tidningsmaterial från 1987.

År 1970 diskuterar nämnden ordet *ankellång*. Man är negativ till betydelsen 'som når till vaden' och rekommenderar att ordet endast används i betydelsen 'som når till ankeln'. Efter 1970 förekommer ordet inte alls i mina tidningstexter (det modet har inte varit modernt). Däremot förekommer det i romanmaterialet, i båda betydelserna.

En annan betydelsefråga som diskuteras 1970 är att *förolyckas* också har börjat användas i betydelsen 'som varit med om en olycka'. Nämnden är negativ till detta därför att flertydligheten kan vara besvärande då kontexten är likartad. Trots detta förekommer ordet i sin nya betydelse i tidningsmaterial från 1987.

Samma år, 1970, vill man ersätta lånordet *set* med det svenska *sätt* i betydelsen 'uppsättning'. Det lyckas inte alls. *Set* är och förblir allenarådande i den aktuella betydelsen i alla textyper.

År 1971 kritiserar nämnden användningen av ordet *knäsätta* i (den bildliga) betydelsen 'få på knä'. Detta till trots används ordet också i den betydelsen i Press 87.

Försvenskning av *logotype* till *logotyp* rekommenderas av nämnden som en enkel åtgärd. Trots detta dominerar den engelska stavningen i Press 87.

Nämndens preferenser för inhemska ordformer har en viss betydelse för rekommendationen från 1975 att använda *sjömil* i stället för *distansminut* eller *nautisk mil*. Här går utvecklingen åt motsatt håll mot den rekommenderade. I de äldre textmaterialen är *sjömil* allenarådande, men senare blir det variation i alla texter.

Något liknande gäller rekommendationen av ordet *mil* i stället för (10-tal) *kilometer* från samma år. Under hela den undersökta textperioden, dvs. både före och efter rekommendationen, dominerar *mil* över (tio-tal) *kilometer*, men dominansen för *mil* blir mindre i alla texttyper i de yngre materialen.

I en specialartikel i Språkvård föreslås 1975 att ordet *materiel* utrotas och att dess betydelse övertas av *material*. I talspråksmaterialet från Göteborg är det precis så, men i övriga texter finna *materiel* kvar, och det används flitigare än *material* i samma betydelse, över hela den tidsperiod som texterna täcker.

Enligt ett nämndsvar från 1976 används *återbäring* både om 'senare återbetalning av viss del av köpesumma' och om 'rabatt'. Nämnden avstyrker den senare användningen, men den förekommer ändå i Press 87.

År 1977 redovisar nämnden att *påtala* vid sidan om 'anmärka på' också kan ha betydelsen 'påvisa'. Med hänvisning till att den senare betydelsen blivit så ovanlig vill man ändå inte rekommendera den till användning längre. Ändå förekommer den i Press 87.

Slutligen ska nämnas en räcka ord som mellan 1965 och 1980 rekommenderats till användning men som inte återfinns i mina textmaterial. De är *distribunal, färist, försnabba, godkännare, plastgeråd, råa upp* och *skrymme*. Av dessa ord har jag utanför textmaterialen endast kommit i kontakt med ordet *färist*. En möjlig orsak till varför de andra inte blivit vanliga diskuteras i nästa avsnitt.

Möjliga orsaker till att språkvårdsrekommendationer "följs"

Som nämndes redan inledningsvis tycks det vara så att vissa språknämndsrekommendationer följer tendenser som redan utvecklats i språkanvändningen. Bland exemplen ovan gäller det bl.a. för användningen av *han eller hon* och för utrotningen av orden *dövstum, degos* och *idiot* i tidningstexterna. I dessa fall motsvaras språknämndens rekommendationer av tendenser i samhällsutvecklingen, och därigenom i språket, som redan påbörjats. I fråga om valet av stavningsvarianterna *dublett, kvalitet* och *specialitet* måste det röra sig om ett annat slag av redan påbörjade tendenser. Kanske kan de beskrivas som inomspråkliga krav på att formskillnader som motsvaras av etablerade formskillnader bör signalera innehållsskillnader. Det omvända gäller nämligen också – etablerade betydelseskillnader utrotas inte så lätt, trots nämndens rekommendationer. Exempel härpå är den kvardröjande skillnaden mellan *material* och *materiel*. Då det gäller redan pågående förändringar i förhållandet mellan form och innehåll beter sig texter ur alla texttyperna nästan likadant.

Även då förändringen i språkanvändning börjar först efter nämndens rekommendation kan man, som i det första typfallet ovan, se en skillnad i "hörsamhet" i olika texttyper på det sättet att rekommendationerna tycks följas i tidningstexterna. Däremot används i romantexterna ofta alla slags uttryck, gamla som nya, samhälleligt olämpliga, olika slags formvarianter etc. Detta är helt förklarligt med hänsyn till genrens krav. Också i talspråket kan man vänta sig avvikelser från standardspråket, i form av regionala och sociala varianter.

I vissa fall rör det sig i tidningstexterna även i dessa fall om språklig anpassning till samhällstendenser. Att belägg före nämndens rekommendation saknas i mitt material kan vara en tillfällighet, eller också är det så att språknämndens förslag till ny term kom just i rätt ögonblick. Användningen av termen *hushållsteknisk skola* i tidningstexterna stämmer exempelvis med nämndens råd, som i detta fall bl.a. uttryckligen baseras på jämställdhetsskäl. Också införandet av termen *fortbildning* för 'ytterligare utbildning inom samma yrke' kan ha välkomnats vid en tid då detta blev vanligare i det svenska samhället. Att det fanns behov av en ny term för en ny företeelse antyds också av att det äldre ordet, *vidareutbildning*, inte fått ändrad betydelse. Ytterligare ett exempel på ett ord som införs på grund av samhällsutvecklingen är *sambo*. Det sprids tydligen från tidningsspråket till andra texttyper, möjligen med vissa regionala undantag i talspråket.

Även i mer språkligt inriktade exempel på att nämndens rekommendationer följs kan man spekulera över om det är så att journalister medvetet försöker anpassa sig till språkvårdskrav. Exempel ur tidningsmaterialet, som inte motsvaras av förhållanden i roman- och talspråksmaterialet, är exempelvis i överensstämmelse med råden iakttagandet av betydelseskillnaden mellan *alamerad* och *larmad,* användningen av en polysem betydelse hos ordet *målskjuts* och dominansen för ordet *dagbarnvårdare*. I fallet med *alamerad* tycks det åter röra sig om förhållandet mellan form och innehåll – olika form för olika innehåll. *Målskjuts* är exempel på betydelseutveckling genom polysemi, något som språkbrukarna verkar mer förtjusta i än språknämnden. I fråga om *dagbarnvårdare* kan det röra sig om semantisk analys av sammansättningens led. Alternativet *barndagvårdare* blir då svårbegripligt, men ändå används det faktiskt någon gång i tidningstexterna 1987.

I språkanvändning som avviker från nämndens rekommendationer tycks det vara så att semantisk nybildning i form av polysemi, nya sammansättningar och uttrycksmässig nybildning i form av lånord är helt acceptabla för skribenterna. I sådana fall går man emot nämndens rekommendationer också i tidningsspråk. Exempel på utnyttjad polysemi är användningen också av de ovanligare betydelserna hos *förolyckas, knäsätta, påtala* och *återbäring*. En svensk nybildning är den enligt nämnden semantiskt underliga sammansättningen *planfri*. Exempel på lånord med avvikande form är *hearing* och *set*. Alla dessa ordbetydelser och ordformer förekommer i tidningsspråk från 1987. Förutsättningarna tycks antingen vara att det finns ett behov av dem, de gäller nya företeelser som behöver beskrivas, eller också rör det sig om intern semantisk utveckling, som i första hand leder till polysemi.

Språkvårdsrekommendationer som görs utan att behov av något nytt uttryck föreligger är tydligen ointressanta, åtminstone för journalister. Här kan som exempel ges den ovannämnda raden av ord från *distribunal* till *skrymme*.

Slutsatser

Som en sammanfattning av min begränsade undersökning kan man säga att språkvårdande verksamhet i lexikaliska frågor kanske har effekt om den

- riktas mot sakprosa (tidningsprosa)
- är snabb (görs innan alternativa uttryck skapats/lånats)
- introducerar uttryck som fyller ett nytt behov (praktiskt eller socialt) eller
- koncentreras på förhållandet mellan form och innehåll (om det är stört).

Språkvård i lexikaliska frågor tycks knappast fungera om den rör intern semantisk utveckling mot polysemi eller om den riktas mot redan använda uttryck, även om de är uttrycksmässigt (och kanske också semantiskt) avvikande från standardsvenskans system. Detta gäller alltså även lånord med avvikande form. Språkvårdande rekommendationer berör heller inte romanprosa eller talspråk i någon högre grad.

Det behövs naturligtvis större och mer omfattande undersökningar för att avgöra om dessa slutsatser har vidare giltighet.

Lena Moberg

Vad är ett språk- och folkminnesinstitut?

Språk- och folkminnesinstitutet är sedan den 1 juli namnet på den myndighet som tidigare hette "Dialekt- och ortnamnsarkiven samt svenskt visarkiv", kanske mera känd under förkortningen DOVA. Här diskuteras det nya namnet.

Språk- och folkminnesinstitutet har, enligt förordningen i Svensk författningssamling, till uppgift att samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta och ge ut material om dialekter, personnamn, ortnamn, folkminnen, visor, folkmusik och den svenska jazzens historia. Vidare skall institutet avge yttranden i ärenden om fastställande av ortnamn och granska förslag till namn på allmänna kartor.

Det gamla namnet var inte lyckat, det medges. Men vad säger egentligen det nya namnet *Språk- och folkminnesinstitutet*?

Ett institut?

Efterleden *-institut* för närmast tanken till en institution, eller som Svensk ordbok uttrycker det, "en inrättning för forskning eller undervisning". Men i den nya myndigheten, liksom tidigare i DOVA, ingår inte mindre än åtta "enheter", tidigare kallade arkiv, med placering på fem olika orter i landet (Uppsala, Lund, Göteborg, Umeå och Stockholm). Möjligheterna till missförstånd beträffande myndighetens omfattning är redan här mycket stora. När de olika enheterna dessutom i Svensk författningssamling benämns [enheten för] *ortnamn i Uppsala* (tidigare "Ortnamnsarkivet i Uppsala"), [enheten för] *dialekter och ortnamn i Lund* (tidigare "Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund") etc. får man nog räkna med ytterligare missuppfattningar. Har enheternas ansvarsområden verkligen blivit så begränsade? Vilken enhet har i så fall hand om exempelvis ortnamnen i Karlstad eller dialekter och folkminnen i Malmö?

Språkinstitut eller Språkminnesinstitut?

Också namnets första led inbjuder till frågor. Hur stor del av ordet *folkminnesinstitut* är egentligen gemensam med det inledande ordet *Språk-*? Vad som underförstås med bindestrecket i *Språk-* är långt ifrån självklart. I valet mellan de alternativa tolkningarna *Språkinstitut* och *Språkminnesinstitut* väljer nog flertalet det första alternativet. Språkinstitut har ju många hört talas om, även om associationerna då snarast leder till undervisning i främmande språk. Men vad är ett språkminnesinstitut och vad betyder *språkminne*?

Ordet *språkminne* betyder enligt Svenska Akademiens ordbok 1) minne för språk, 2) språkminnesmärke. Man får förutsätta att det är betydelse 2 som avses i vårt speciella fall. Ordet *språkminnesmärke* förklaras i sin tur vara ett "minnesmärke i språkform, språkligt minnesmärke". Dessvärre tar ingen

annan av våra allmänna ordböcker upp ordet *språkminne*, vilket tyder på att ordet har starkt begränsad användning. Den (enligt uppgift) avsedda uttolkningen *Språkminnesinstitut* kommer därför troligen att avvisas av de flesta som alltför osannolik.

För den som till äventyrs tagit fasta på denna senare, avsedda uttolkning av namnet återstår dock ett frågetecken. Att gamla ortnamn, medeltida personnamn eller folkvisor från äldre tid kallas språkminnen kan väl accepteras, men hur är det med dialekterna? Visserligen är mycket på väg att utjämnas och försvinna, men att kalla dagens dialekter för "språkminnen" är väl ändå att gå händelserna i förväg. Också inom de övriga enheterna som är underställda myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet handlar arbetet i stor utsträckning om levande kulturyttringar i dagens samhälle, inte enbart om "minnen". Den gemensamma nämnaren för de olika institutionernas verksamhet är *folkkultur*, vare sig denna tillhör en gången tid eller nutiden. Detta kunde man också ha tagit fasta på vid namnändringen.

Låt oss hoppas att Kulturdepartementet vill leva upp till sitt eget namn och snarast omprövar namnet *Språk- och folkminnesinstitutet*. Säkert kan de berörda institutionerna också själva bidra med förslag till ett annat och bättre namn på det tidigare DOVA.

Rapporter från Nordiska språksekretariatet

Allan Karker: *Dansk i EF. En situationsrapport om sproget*. Nordiska språksekretariatets skrifter 16. Gad, Köpenhamn 1993. Engelsk och finsk resumé. 143 s.

Språkforskaren Allan Karker, ordförande i Nordiska språksekretariatet och ledamot av Dansk sprognævn, har på uppdrag av Nordiska språksekretariatet gjort en undersökning av det danska språkets ställning i EG. Han har talat med danska politiker, ämbetsmän, tolkar och översättare och gått igenom danska EG-texter.

Det första intrycket fick han genom följande "danska" budskap på en skylt i Europabyggnaden: "Tilhorerpladser for besogende". De speciella danska ø-na hade skyltmakaren inte klarat av eller brytt sig om. Illavarslande, konstaterar författaren. Efter en noggrann redovisning av fakta i saken vågar han sig ändå på slutsatsen att riktigt så illa var det inte ställt med danskan i EG. Han skriver i en lättläst stil utan tyngande fackspråk, och fogar därtill ordlistor till hjälp för svenskar och norrmän samt en engelsk och en finsk resumé. Det här är naturligtvis inte en fråga som enbart rör danskan och danskar. Den har intresse för alla de "små" språken i kontakten med de "stora" EG-språken. I synnerhet är det av intresse för Sverige och de andra länderna i Norden som ansöker om medlemskap i eller nära samarbete med EG.

***Minority Languages. The Scandinavian Experience*. Nordic Language Secretariat, Oslo. Report 17. 1992. 186 s.**

Detta är en rapport från en konferens om minoritetsspråk i Norden, arrangerad av Department of Scandinavian Studies vid universitetet i Edinburgh med stöd av bl.a. Nordiska språksekretariatet. Alla artiklarna är på engelska. Som anges i förordet har *minoritetsspråk* tolkats i vidast möjliga betydelse, vilket gör att t.ex. färöiska och grönländska behandlats trots att de är nationalspråk och ingalunda minoritetsspråk i respektive hemland. I förhållande till danska får de ibland dock ställning som minoritetsspråk, liksom nynorska gentemot bokmål. (Även *Scandinavian* har givits en vidare innebörd, och betyder här 'nordisk', vilket inte är ovanligt i engelskspråkiga sammanhang.) Men föredragen drar också in jämförelser med situationen för andra minoritetsspråk i Europa och speciellt med de keltiska språken i Storbritannien.

***Nordens språk i Baltikum*. Nordiska språksekretariatet, Oslo. Rapport 18. 1992. 143 s.**

Det här är en rapport från en konferens arrangerad av Nordiska språksekretariatet och dåvarande Nämnden för nordiskt lektorssamarbete. Målet var att aktualisera kunskaperna hos de många lärare som undervisar i Nordens språk och litteratur i Baltikum, och att förbättra kontakterna mellan Norden och Baltikum.

***Fagspråk i Norden*. Nordiska språksekretariatet, Oslo. Rapport 19. 1993. 240 s.**

Även detta är en rapport från en konferens arrangerad av Nordiska språksekretariatet. Artiklarna behandlar teoretiskt och praktiskt arbete med fackspråk från olika områden, som flygterminologi, myndigheternas och medicinens fackspråk, förhållandet mellan fackspråk och allmänspråk. I sin artikel ställer Jan Svartvik den provokativa frågan om man skall undervisa i fackspråk. I en annan artikel visar Björn Melander hur populärvetenskapliga texter i vår tid ändrat karaktär från "folkupplysning" till "forskningsinformation".

***Nordvisioner*. Stig Örjan Ohlsson. Nordiska språksekretariatet, Oslo. Rapport 20. 1993. 69 s.**

I den här skriften lägger Stig Örjan Ohlsson fram sitt förslag om en gemensam nordisk, satellitdistribuerad tv-kanal, som enbart skulle sända nordiska kvalitetsprogram främst utvalda från de nordiska tv-bolagens repertoar, men även egenproducerade program. Enligt förslaget skulle denna kanal finansieras och bemannas primärt genom att man uttog "tionde" från allmän-tv-bolagen i Norden. Programmen skulle textas med hjälp av text-tv, vilket skulle medge valfrihet beträffande textremsans språk och för textning över huvud taget. Kanalen skulle då också kunna distribueras utanför Norden med textning på icke-nordiska språk och skulle fungera som Nordens gemensamma ansikte utåt.

En nordisk drömkanal kallar författaren sitt förslag. Benämningen är avsiktligt flertydig: det är en dröm, ännu inte förverkligad, kanske en utopi, men det är också ett försök att "konkretisera drömmen om Norden".

Birgitta Lindgren

Margareta Westman

Språket lever

Språket är mycket konservativt. Däri bevaras generationers erfarenhet. Men samtidigt förändras språket hela tiden. Vi behöver nya sätt att uttrycka oss på: gamla ord används på nya sätt och nya ord tillskapas.

Här behandlas dels en ny användning av verbet *få*, dels det fenomenet att man har hittat på så många nya ord på *-bo*.

Få din första actionfilm!

Vi svenskar måtte vara ett läsande folk. Annars skulle vi inte bombarderas med sådana mängder av reklamtryck med text i som vi faktiskt blir. Utviksblad med erbjudanden om extrapris på matvaror och hushållspapper och dessutom om allsköns elektroniska apparater till rena rövarpriser.

Bland postskräpet finner man regelbundet också små kataloger, samlingar av erbjudanden om de mest skilda ting. Det gäller bara att skicka in någon speciell kupong för att få del av skönhetsmedel som gör en vackrare, uppsättningar av CD-skivor eller kassetter som gör en gladare, olika bokverk som gör en klokare, muskelsträckare som gör en smidigare, broderisatser som får en sysselsatt, porslinstallrikar som gör en nöjdare, automatiska nagelfilar som gör en snyggare, videofilmer som gör livet mer spännande, avmagringsmedel som gör en smalare. Etc.

I de här häftena har utvecklats en särskild språkstil, en sorts basstil för reklam. All reklam går ju ut på att tubba folk att göra vissa saker: köpa något eller tycka något. Och språkets mest direkta sätt att uppmana är själva imperativformen, uppmaningsformen, av verben.

Den mer suggestiva formen av reklam söker övertala genom mer subtila medel, t.ex. genom att framkalla stämningar av romantik, överlägsen säkerhet, trygghet, tjusighet.

Men i de små häftena är man mera uppriktig. Där används verkligen uppmaningsformen:

Ge liv åt din trädgård!
Välj 2 filmer för bara 49:50 per styck!
Spara upp till 25% av dina bensinkostnader...
Vinn i Lotto varje vecka!
Prova 14 nya originalhits för 0:–.
Se till att hon har...
Friskare liv – läs...!
Gå med i...!
Passa på nu. Förstora dina kära till önskepriser! Sänd oss...
Duka ditt vackraste bord med...
Bli medlem...
Pröva... i 10 dagar utan köptvång.
Beställ en videofilm för bara 9:90.
Skrapa och vinn!
Ta chansen – bli miljonär!

Allt det här känner vi alla igen, men den imperativform som är vanligast i häftena är faktiskt en ren nyskapelse. Alltså, ordet är inte nytt, men sättet att använda det är nytt:

Få din första spännande TV-film.
Få din första Clint Eastwood Film.
Få 30 dagars förbrukning av... hudvårdscreme.
Få James Bond-filmen:
Få din första actionfilm...
Få första delen av den härliga filmen...
Få din första buskisfilm...
Få dessa böcker som ökar ditt sexuella medvetande.
Få din första Pippifilm för bara 29:50.
Få Asterix och Kleopatra för bara 29:50 + porto och exp.

I ett enda häfte som distribuerades i mars 1993 i Stockholm var den vanligaste imperativen den av verbet *få*, ett verb som "egentligen" inte kan sättas i uppmaningsform. Varför skulle det vara konstigt med *få* i imperativ?

Verbet *få* har enligt Svensk ordbok flera betydelser, men den som är aktuell här är 'komma i besittning av särskilt genom gåva'. Och i Illustrerad svensk ordbok anges betydelsen som 'erhålla', 'komma i besittning av', 'mottaga', 'begåvas med', 'tilldelas', 'komma över' etc. Det genomgående draget i betydelsebeskrivningarna är att det enkla verbet *få* innebär att den som *får* något, den gör ingenting själv utan den välsignas med eller drabbas av något utan att den själv kan påverka vad som händer. Man får en julklapp eller man får kikhosta. Och kan man inte göra något åt att man får något, då kan man inte heller uppmanas att få det.

Men i de små varukatalogerna har verbet *få* börjat användas i aktiv mening, som en uppmaning med en betydelse som liknar *skaffa*.

Verben *få* och *fånga* är nära besläktade – det hörs ju – och nu har *få* fått ta ett steg närmare i betydelse också.

Vad slags bo är du?

Det är märkligt hur levande vår språkförmåga är, den söker sig nya uttryck när sådana behövs.

Det har blivit allt vanligare att en man och en kvinna lever ihop utan att vara gifta. Eller är det kanske bara så att vi numera i allt större utsträckning accepterar andra levnadsformer än regelrätta äktenskap? Och att vi då också behöver ord för att uttrycka skillnaden.

Det var faktiskt redan under krigsåren 1940–45 som ett nytt ord skapades eller snarare myntades för att beteckna den som lever ihop med någon annan utan att någon präst eller magistratsperson har vigt dem. Ordet *sambo* användes då på Stockholms familjebidragsnämnd både i tal och skrift i ärenden som gällde bidrag till de inkallades familjer. Men det var inte förrän långt in på 1970-talet som *sambo* började komma i mer allmänt bruk, och då först kanske mest i skämtsamma sammanhang. När ordet uttalas som om det rimmar på *hambo* låter det också mindre seriöst än om det uttalas *sam-bo*, dvs. som en sammansättning likson *samköp*. Det är det senare uttalet som rekommenderas.

Hur som helst har ordet visat sig vara mycket användbart och smittsamt. Det brukas i praktiskt taget alla sammanhang numera, och det har uppstått många liknande nybildningar för att beteckna olika slags former av samlevnad.

Vi människor hittar ju på många sätt att leva våra liv även i detta avseende och då behövs ord för att tala om verkligheten. Den som i motsats till en sambo bor på annat håll än sin partner, kallas för *särbo*. En särbo är alltså inte vem som helst som bor ensam, utan en som bor ensam men har ett någorlunda förhål-

lande fast till en annan person: man har ihop det men bor isär.

Bor man ensam och det saknas anledning att ange något mera, då är man *enbo*. En enbo kan alltså vara alldeles ensam eller ha olika kontakter. Själva uttrycket anger bara att man bor för sig själv.

Så finns det de som ibland bor ihop och ibland bor för sig själva. En sådan person kallas för *delsbo*. En delsbo kanske bor ihop med sin karl eller sin kvinna under veckohelgerna men bor för sig själv på vardagarna. Det är också ett sätt. Något ovanligare benämningar på olika slags delsbor är *halvbo* respektive *helgbo*.

Ordet *kvarbo* används ibland om t.ex. en ungdom som bor kvar hemma men har för avsikt att skaffa sig eget.

I en tidningstext talades om en kändis som kom till en fest med sin *återbo*, varmed rimligen menas att han hade återupptagit samlivet med sin förra partner.

En mycket ung man som konfronterades med alla de här uttrycken konstaterade att han för sin del var *mambo*. Han bodde hos sin mamma och då är man väl mambo.

Det senaste tillskottet till ordgruppen som jag har hört talas om är benämningen på en person som flyttar runt bland folk som han eller hon fattar tycke för. En sådan kallas *turbo* och bor hos olika i tur och ordning. Men *turbo* kan också användas om sådana som turvis bor hos varandra.

I pressläggningsögonblicket når oss också ordet *exbo*, som alltså betecknar en som inte längre lever ihop med sin tidigare partner.

Vissa av de angivna uttrycken är nog helt tillfälliga. Det intressanta är att ett produktivt mönster har kunnat etablera sig så snabbt. En bidragande faktor kan vara att flera av de nya orden är lite vitsiga med dubbelbetydelse.

Den som till äventyrs blir upprörd av den här sortens språkbruk och språklek bör nog tänka på att det inte är språket som ska anklagas om man ogillar folks vanor. Ett språk måste kunna ge uttryck åt det som finns och det som sker.

Frågor och svar

Under denna rubrik behandlas frågor av allmänt intresse till Språknämnden eller till tidskriften. Förkortningar: SAOB = Svenska Akademiens ordbok. SAOL = Svenska Akademiens ordlista, elfte upplagan, om inget annat anges.

Nepotism

Kan man använda ordet *nepotism* på följande sätt: ”Det ryktas att Irak i realiteten är en nepotism.”

Kristina Elb
Stocksund

Svar:
Nej. Enligt SAOB innebär *nepotism* 'otillbörligt gynnande av (yngre) släktingar vid tillsättning av tjänster o.d.' och man tillägger att ordet också kan få utvidgad användning om motsvarande gynnande av partikamrater eller landsmän. Det typiska exemplet var förhållandena i den gamla Kyrkostaten, där påvarna systematiskt gynnande sina släktingar. Man skulle alltså kunna säga: ”Det ryktas att nepotism tillämpas/råder i Irak.” Men insändarens mening verkar vilja säga något om det politiska systemet i Irak. Nu tycks det inte finnas någon vedertagen term för att benämna en stat med ett styrelsesätt som bygger på nepotism, men skulle man bilda en så kunde *nepoti* ligga nära till hands, efter mönstret *despoti, monarki, demokrati*.

Margareta Westman

Vilt

Vi har fått en telefonfråga från Lantbruksuniversitetet om användningen av ordet *vilt* i betydelsen 'alla vilt levande djur, oavsett om de jagas eller ej', alltså så som det eng. *wildlife* används. Så används tydligen *vilt* sedan länge bland dem som kallas viltforskare. I gängse ordböcker upptas emellertid bara den mera inskränkta betydelsen 'vilda djur som jagas'.

I vårt svar framförde vi att den vidare betydelsen verkar fullt rimlig, först och främst med tanke på att inget i själva ordet motsäger den; det är dessutom svårt att se att denna användning skulle orsaka problem.

Viktigt är också att man i danska och norska kan belägga denna betydelse; i ”Ordbog over det danske sprog” står det om *vildt*: ”dyr, der lever i vild tilstand, og som gøres till genstand for jagt ... i koll. anv.; dels i al almindelighed om vildtlevende pattedyr og fugle, dels om spiselige pattedyr og fugle, som jages” och i den norska ”viltloven” av 1981: ”Med vilt menes i denne lov alle viltlevende landpattedyr og fugler, amfibier og krypdyr”.

Om behov finns kan dessutom en direktöversättning av eng. *wildlife*, alltså *vildliv*, övervägas. Det begreppet skulle precis som den engelska termen också täcka växter.

Birgitta Lindgren

Tioårsjubileum efter nio år?

Vår musikfestival har arrangerats varje år sedan 1984. I år är det alltså tionde året vi arrangerar den. Men infaller tioårsjubileet egentligen i år eller nästa år?

Svar:

Jubileum brukar firas antingen när ett jämnt antal år förflutit sedan en minnesvärd händelse eller när något upprepats ett jämnt antal gånger. Vad som här räknas som "jämnt" är lite svävande, men som regel hör talen 10, 25, 50, 75, 100 osv. till det som brukar utlösa jubileumsfirande. I vissa sällskap tar man vara på varje embryo till jubileum och tolkningen av "jämnt" blir då liberalare.

Det vanligaste är att man firar ett visst antal år sedan något hände. Man kan alltså fira 25 år sedan teatern invigdes, bröllopet hölls osv.

Men man kan också fira att något upprepats ett visst antal gånger. Man kan således fira det 100:e radioprogrammet i en viss serie etc.

När det gäller evenemang som arrangeras en gång om året kommer de båda varianterna av jubileum i konflikt. Firar man att det var 10 år sen det första evenemanget gick av stapeln råkar det sammanfalla med den 11:e upplagan. Det kan nämnas att när Tjejmilen i år firade 10-årsjubileum gällde det 10:e upplagan av tävlingen, det första loppet gick således 1984.

Ingen av dessa båda användningar av *jubileum* är mer "korrekt" än den andra. Man får helt enkelt bestämma sig för vad som är viktigast: antalet gånger någonting inträffat eller hur många år som förflutit sen första gången.

Jan Svanlund

Nya valutor i Lettland och Litauen

Språknämnden har på senaste tiden fått en del frågor om hur man skall benämna Lettlands och Litauens nya (eller nygamla) valutor.

Det är nämndens mening att man skall använda samma ord som i lettiskan och litauiskan, dvs. *lats* resp. *litas*.

Orden behandlas lämpligen som t.ex. *mark* och *dollar*, dvs. utan någon särskild pluralform: *en lats* (best. form *latsen: Latsens värde har stigit i förhållande till...), tio lats; en litas* (best.form: *litasen*), *tio litas*.

Claes Garlén

Språkvård 1994

På grund av ökade portokostnader måste vi höja priset på Språkvård för år 1994 från 75 kronor till 85 kronor för helår vid direkt prenumeration hos nämnden.

Om ni ändrar er adress, ange gärna kundnummer. Det underlättar vår hantering.

Språkvård

Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden

4-1993

Innehåll